

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2023, 10 (2), 738-767

HİTABET VE MESLEKİ UYGULAMA DERSLERİNİN ÖĞRENCİ GELİŞİMİNE KATKI
DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ (ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT
FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ)

Investigation of Contribution Levels of Rhetoric and Professional Practice Courses
to Student Development (Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology Example)

Mustafa KARA

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: mustafakara@omu.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-5497-1131

Hasan DAM

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi E-posta: hasan.dam@omu.edu.tr,
Orcid: 0000-0001-7975-3096

İdris ERTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-posta: idriserturk@hotmail.com,
Orcid: 0000-0002-6223-7367

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	28.11.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	18.12.2023
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	738-767

Atıf / Cite as: Kara. Mustafa. Dam. Hasan. Ertürk. İdris. "Hitabet Ve Meslekî Uygulama Derslerinin Öğrenci Gelişimine Katkı Düzeylerinin İncelenmesi (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)" (Investigation of Contribution Levels of Rhetoric and Professional Practice Courses to Student Development (Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology Example)). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/2 (2023), 738-767. DOI: 10.17859/pauifd.1397022

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD): 738-767

HİTABET VE MESLEKİ UYGULAMA DERSLERİNİN ÖĞRENCİ GELİŞİMİNE KATKI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ (ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ)*

Mustafa KARA*

Hasan DAM**

İdris ERTÜRK***

Öz

Bu çalışmada, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin gelişimlerine katkı düzeyleri incelenmektedir. Araştırmanın amacı, “Hitabet ve Meslekî Uygulama (HMU)” derslerinin öğrenci gelişimlerine katkı düzeylerini belirlemektir. Araştırmanın temel problemini, “HMU derslerinin öğrenci gelişimlerine katkısı nedir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu derslerin öğrenci gelişimine katkılarının bugüne dek bilimsel bir araştırmaya konu edilmemiş olması, araştırmanın hem özgünlüğünü hem de önemini ortaya koymaktadır. Araştırmanın örnekleme, OMÜ İlahiyat Fakültesi 4. sınıf ve mezunlardan oluşan 393 öğrencidir. Çalışmada nicel araştırma türlerinden tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Çalışmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde frekans analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada, anket verileri doğrultusunda, HMU derslerinin OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin meslekî, kişisel ve sosyal gelişimlerine, iletişim becerilerine ve sorumluluk üstlenme düzeylerine katkısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Hitabet ve Meslekî Uygulama, Meslekî Gelişim, Kişisel Gelişim, Sosyal Gelişim.

Investigation of Contribution Levels of Rhetoric and Professional Practice Courses to Student Development (Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology Example)

Abstract

In this study, the contribution levels of “Rhetoric and Professional Practice” courses to the development of Faculty of Theology students are examined. The purpose of the research is to determine the contribution levels of “Rhetoric and Professional Practice (HMU)” courses to student development. The main problem of the research is the question “What is the contribution of HMU courses to student development?” The fact that the contributions of these courses to student development have not been subject to scientific research to date reveals both the originality and importance of the research. The sample of the research is 393 students, 4th grade and graduates of OMU Faculty of Theology. The survey model, one of the quantitative research types, was used in the study.

* Bu araştırma için T. C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'nın 28.04.2023 tarihli toplantısında oturum sayısı 4, karar numarası 343 ile etik kurul izni alınmıştır.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: mustafakara@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5497-1131

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi E-posta: hasan.dam@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7975-3096

*** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-posta: idriserturk@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-6223-7367

The data of the study was obtained with a survey form developed by the researchers. Frequency analysis technique was used to analyze the data. In the study, in line with the survey data, the contribution of HMU courses to the professional, personal and social development, communication skills and responsibility levels of OMU Faculty of Theology students was evaluated.

Keywords: Quran Reading and Recitation Science, Rhetoric and Professional Practice, Professional Development, Personal Development, Social Development.

Structured Abstract

In this study on the subject of “Examination of the Contribution Levels of Rhetoric and Professional Practice” Courses to Student Development, the following conclusions were reached:

- 71.8% of the students who participated in this research said that the “Rhetoric and Professional Practice” courses contributed greatly to the professional development of the students of the Faculty of Theology, 26.7% said that they partially contributed, and 1.5% said that they did not contribute. .
- 3.6% of the students stated that these courses did not contribute to their personal development, 33.6% stated that they partially contributed, and 62.8% stated that they contributed a lot.
- 5.3% of the students stated that the courses in question did not contribute to the social development of the students, 33.3% stated that they contributed partially, and 61.4% stated that they contributed a lot.
- 5.6% of the students participating in the research said that “Rhetoric and Professional Practice” courses did not contribute to the development of communication skills, 36.4% said that they partially contributed, and 58% said that they contributed a lot.
- 8.9% of the students stated that the mentioned courses did not contribute to the development of the Faculty of Theology students’ ability to take responsibility, 31% stated that they partially contributed, and 60.1% stated that they contributed a lot.
- 6.1% of the students participating in the research stated that these courses did not contribute to increasing students’ self-confidence, 31.8% stated that they partially contributed, and 62.1% stated that they contributed a lot.
- 5.6% of the students stated that “Rhetoric and Professional Practice” courses did not contribute to the development of students’ public speaking skills, 33.6% stated that they partially contributed, and 60.8% stated that they contributed a lot.
- 3.1% of the students participating in the research think that the courses in question will not be useful to them after graduation, 18.3% think they will be partially useful, and 78.6% think they will be very useful.

These results show that “Rhetoric and Professional Practice” courses contribute to the professional, personal and social development of students; It shows that it contributes significantly to increasing self-confidence, communication skills, public speaking and responsibility-taking abilities. Again, these results reveal that these courses contribute significantly to students in achieving their post-graduation goals. Therefore, no matter what job the students who graduate from the faculties of theology do after graduation, it is inevitable for them to benefit from the subtleties of rhetoric and communication techniques in transferring their knowledge and experience to their interlocutors and influencing them while performing their duties. For this reason, the contribution of “Rhetoric and Professional Practice” courses to the professional achievements of students should not be ignored.

Based on this study, we would like to make some suggestions:

- “Rhetoric and Professional Practice” courses should be taught in 2 semesters as a compulsory course in all faculties of Theology and Islamic Sciences. In this context, students should be taught theoretical knowledge in the first semester, and theoretical and applied courses should be conducted together in the second semester.

- In order for the “Rhetoric and Professional Practice” courses to achieve the learning outcomes of the Theology and Islamic Sciences faculties, cooperation should be made with stakeholder institutions, especially mufti’s offices and cemeteries directorates, and students should definitely practice in places such as mosques, Quran courses, youth centers and gasilhanes. supplies must be provided.
- In “Rhetoric and Professional Practice” courses, students should be carefully monitored by the course instructor and each student should be provided with basic competencies in religious services before graduation.

GİRİŞ

“Hitabet ve Meslekî Uygulama (HMU)” dersleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans programı müfredatı içerisinde yer alan zorunlu derslerdir. Bu dersler, “Hitabet ve Meslek Bilgisi” ve “Hitabet ve Meslekî Uygulama” şeklinde birbirini tamamlayan iki ders olup, İlahiyat Fakültesi Lisans programı 3. sınıf Güz ve Bahar dönemlerinde okutulmaktadır. Güz döneminde okutulan “Hitabet ve Meslek Bilgisi” dersi, 2 saatlik teorik bir derstir. Bu dersin amacı, OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencilerine meslekî açıdan gelişimleri adına yaygın din eğitimi kavramları, din hizmeti alanları ve başta dini hitabet olmak üzere uygulamalar konusunda genel ve teorik bilgi kazandırmak ve “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersine yönelik Bahar döneminde yapılacak uygulamaların alt yapısını oluşturmaktır. Dersin içeriği, yaygın eğitim ve din eğitimi, Türkiye’de yaygın din eğitimi alanları, yaygın din eğitimi verecek personelin eğitimi ve nitelikleri, dini hitabet ve çeşitleri, hitabet ve meslekî uygulama alanları, Kur’an kursları programları ve özel öğretim yöntemleri, cami ve Kur’an kurslarında hitabet ve meslek bilgisi uygulamaları konularından oluşmaktadır.¹ “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersi ise Bahar döneminde okutulan 1 saati teorik 2 saati de uygulama olmak üzere toplam 3 saatlik bir derstir. Bu dersin amacı da OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yaygın din eğitimi, din hizmetleri, dini hitabet türleri, özellikleri, ilkeleri ve mekânları konularında Güz döneminde “Hitabet ve Meslek Bilgisi” dersi kapsamında elde ettikleri teorik bilgiler istikametinde cami, Kur’ân kursu, gençlik merkezi gibi yerlerde hazırlık, uygulama ve değerlendirme çalışmaları yaptırmaktır. Dersin içeriği de yaygın din eğitimi, dini hitabet çeşitleri, özellikleri, ilkeleri ve mekânları, dini hitabet görevlileri, ezan ve salâ okuma, namaz kıldırma, müezzinlik yapma, hutbe okuma, vaaz etme, cenaze teçhiz ve tekfin işlemleri gibi dinî hitabet uygulamalarından oluşmaktadır.²

1. Problem ve Amaç

Araştırmanın temel problemini, “HMU derslerinin öğrenci gelişimlerine katkısı nedir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, söz konusu derslerin öğrenci gelişimlerine katkı düzeylerini incelemektir. Çalışmada bu temel amaç istikametinde aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranmaktadır:

1. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin meslekî gelişimlerine katkısı nedir?

¹ <https://ebs.omu.edu.tr/331738/144709/2692> (Erişim: 05.05.2023).

² <https://ebs.omu.edu.tr/331960/145135/2692> (Erişim: 05.05.2023).

2. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kişisel gelişimlerine katkısı nedir?

3. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal gelişimlerine katkısı nedir?

4. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin gelişimine katkısı nedir?

5. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sorumluluk üstlenme kabiliyetlerinin gelişimine katkısı nedir?

6. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin öz güven duyguları üzerindeki etkileri nelerdir?

7. HMU derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin toplum önünde konuşma kabiliyeti gelişimine katkısı nedir?

8. HMU derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin mezuniyet sonrası hedefleri üzerindeki etkileri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma türlerinden tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmaları, bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin veya bilgi, beceri ve tutum gibi özelliklerinin belirlendiği, diğer araştırma türlerine göre nispeten daha büyük örneklem grubu üzerinde yapılan araştırma türüdür.³

2.2. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde OMÜ İlahiyat Fakültesi 4. sınıfta öğrenim gören 182 ve bir önceki dönem mezun olan 276 olmak üzere toplam 458 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, bu evrenden seçilen, 151'i 4. sınıf, 242'si de mezun olan toplam 393 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde hem ölçüt örnekleme hem de maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede, örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (nesnelere, olaylar vb.) örnekleme alınır.⁴ Bu çalışmada "Hitabet ve Meslekî Uygulama" derslerinin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin meslekî, kişisel ve sosyal gelişimlerine etkilerini gerçekçi bir şekilde ortaya koyabilmek için bu derslere muhatap olan öğrenciler ölçüt alınmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemede ise amaç, göreceli olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örneklemede araştırma probleminde taraf olabilecek çeşitliliği maksimum derecede yansıtmaktır.⁵ Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında sapma miktarı $d=0,05$, güven düzeyi $(1-\alpha)=0,95$

³ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2013), 177.

⁴ Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 91.

⁵ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2013), 46.

alınmıştır. Hesaplamaya göre N=458 için örneklem sayısının en az 209 olması gerekmektedir. Buna göre, örneklemin evreni temsil ettiği söylenebilir.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgilere ilişkin soruların yanı sıra 8 tane kapalı uçlu, 8 tane de açık uçlu sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formu, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde "Hitabet ve Meslekî Uygulama" derslerini alan öğrencilere araştırmacılar tarafından bizzat uygulanmış ve gerekli durumlarda açıklamalar yapılarak formun amaca uygun bir şekilde doldurulması sağlanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

"Hitabet ve Meslekî Uygulama" derslerinin öğrencilerin gelişimlerine katkı düzeylerini belirlemek üzere betimsel tarama modeliyle gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistik tekniklerinden frekans analizi tekniği kullanılmıştır. Betimsel istatistikler, bir değişken içerisinde her bir değer ya da değer kümesinin kaç kez tekrar ettiği, değerlerin merkez olarak seçilen bir nokta etrafında nasıl bir dağılım gösterdiği ya da birbirlerine göreceli olarak nasıl bir uzaklıkta oldukları gibi özet bilgileri kapsamaktadır.⁶ Frekans analizi, verilerin gözlem sıklığını ve yüzdesel dağılımlarını gösteren bir analiz tekniğidir. Demografik faktörleri, anket maddelerini, kategorik araştırma sorularını frekans analizi ile değerlendirmek mümkündür. Ayrıca açık uçlu sorulara verilen cevaplar benzerliklerine göre tasnif edilmiş ve ilgili tabloların verilerine destek olarak yorumları yapılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Öğrencilere Ait Kişisel Bilgiler

Değerlendirmelere geçmeden önce, konuya ışık tutması ve hatırlatıcı olması açısından araştırmanın yapıldığı öğrenci grubuyla ilgili bilgilerin tablolar hâlinde verilmesinin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda katılımcı öğrencilerin sınıf bilgileri, öğretim türleri, cinsiyet, lise mezuniyet ve hafızlık durumları ile mezun olduklarında çalışmak istedikleri kurumlar hakkında sayısal bilgiler verilecektir.

3.1.1. Sınıf Bilgisi

Tablo 1. Öğrencilerin Sınıf Bilgisi

	Sınıf	Kişi (N)	Yüzde (%)
1	4. Sınıf	151	38,5
2	Mezun	242	61,5
	Toplam	393	100

⁶ Yavuz Akbulut, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: AÖF Yayınları, 2012), 168.

Araştırmaya katılanların %38,5'i OMÜ İlahiyat Fakültesi 4. sınıf öğrencilerinden, %61,5'i ise mezun olan öğrencilerden oluşmaktadır.

3.1.2. Öğretim Türleri

Tablo 2. Öğrencilerin Öğretim Türleri

Öğretime Şekli	Kişi (N)	Yüzde (%)
I. Öğretim	236	60,1
II. Öğretim	157	39,9
Toplam	393	100,0

Ülkemizde birçok yükseköğretim kurumlarında var olan ikili öğretim, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde de uygulanmaktadır. Buna göre, katılımcı öğrencilerin %60,1'i I. öğretimde, %39,9'u ise II. öğretimde okuduğunu belirtmiştir. Oranlara bakıldığında I. öğretimde öğrenim gören öğrencilerin nicel olarak daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durumun, Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) sonuçlarına göre öğrenci alan OMÜ İlahiyat Fakültesi I. ve II. öğretim öğrenci kontenjanlarıyla da uyumluluk gösterdiği anlaşılmaktadır.

3.1.3. Cinsiyet Durumları

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyet Durumları

Cinsiyet Durumu	N	%
Erkek	130	32,8
Kız	263	67,2
Toplam	393	100,0

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı gösterilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların %32,8'ini erkek öğrenciler, %67,2'ini ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Buna göre, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde okuyan öğrencilerinin çoğunluğunun kız öğrencilerden oluştuğu ifade edilebilir. Son yıllarda İlahiyat fakültelerinde okuyan kız öğrencilerin sayısında gözle görülür bir artış olduğu çeşitli verilerle desteklenmektedir.⁷

3.1.4. Lise Mezuniyet Durumları

Tablo 4. Öğrencilerin Lise Mezuniyetlerine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	N	%
Anadolu Lisesi	41	10,4

⁷ <https://ilahiyat.omu.edu.tr/tr/fakultemiz/sayisal-bilgiler> (Erişim: 06.05.2023);
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=101110536> (Erişim: 06.05.2023);
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=105611262> (Erişim: 06.05.2023);
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=105110084> (Erişim: 06.05.2023).

Anadolu Öğretmen Lisesi	12	3,1
Diğer	15	3,8
Genel Lise	16	4,1
İHL/Anadolu İHL	309	78,6
Toplam	393	100,0

Tablo 4'te görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğrencilerin, %78,6'sı İHL/Anadolu İHL mezunu olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %10,4'ü Anadolu Lisesi mezunudur. Genel liselerden mezun olduğunu ifade eden öğrencilerin oranı %4,1'dir. Diğer oranlar ise tabloda gösterilmiştir. Bulgulara göre, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin çoğunluğunun İHL/Anadolu İHL mezunlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Benzer durum diğer İlahiyat fakülteleri için de geçerlidir.⁸

3.1.5. Hafızlık Durumları

“Kur’an-ı Kerim’i baştan sona ezberlemek”⁹ anlamına gelen hafızlık, hem Kur’an’ın ilk hafızı Hz. Peygamber’in (s) hem de başlangıçtan itibaren bütün Müslümanların önemsedikleri bir kurum olmuştur.¹⁰ Günümüzde de İslam ülkeleri hafızlık kurumunu önemsemekte ve insanları hafızlık yapmaya teşvik etmektedirler. Hafız olmak İlahiyat fakültelerine girişte aranan bir yeterlik olmamakla birlikte hafızlar, başta imam-hatiplik, müezzin-kayyımlık ve Kur’ân kursu öğreticiliği olmak üzere Kur’an okuma becerisinin merkeze alındığı mesleklerde tercih edilen bir kesimi oluşturmaktadır.¹¹ Araştırmaya katılan öğrencilerin hafızlık durumları şu şekildedir:

Tablo 5. Öğrencilerin Hafızlık Durumları

Hafızlık durumu	N	%
Hafız	20	5,1

⁸ <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=107210465> (Erişim: 06.05.2023).

⁹ Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “hfz”, *Lisânü'l-'Arab* (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/242; Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, “hfz”, *Müfradâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2011), 244-245; Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1023-1024; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), 448; Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 215; Artun Altıparmak, *Türkçe Öğreten Sözlük* (İstanbul: Sedir Yayınları, 2015), 1/352; Mustafa Kara, “Hâfızlık-Meal/Tefsir İlişkisi”, *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Şahin Aynur (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 137.

¹⁰ Nebi Bozkurt, “Hafız”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/74; Hatice Şahin, “Hafızlık Eğitimi, Hafızlığın Günümüzdeki Uygulama Modelleri”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/59-64.

¹¹ Abdullah Emin Çimen, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği* (İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010), 45-60.

Hafız değil	373	94,9
Toplam	393	100

Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%94,9) hafız olmadığı anlaşılmaktadır. Hafız olduğunu belirten öğrenci oranı %5,1'dir.

Görüldüğü üzere OMÜ İlahiyat Fakültesi'ndeki hafız öğrenci sayısı oldukça azdır. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatiplik, müezzin-kayımlık, Kur'an kursu öğreticiliği gibi görevlere talip olan din görevlileri için hafızlık kurumunun önemi yadsınamaz. Çünkü bu görevliler, branşlarına göre başta güzel Kur'an ve mukabele okuma, etkili hutbe irad etme ve vaaz verme gibi din hizmetlerini sunmakla mükelleftirler. Bu nedenle İlahiyat fakültelerindeki hafız öğrenci sayısının artırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Bunun iki şekilde gerçekleştirilebileceğini düşünmekteyiz. Birincisi, YKS sınavına girmeden önce hafızlığını tamamlamış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapmış olduğu yeterlilik sınavında başarılı olmuş öğrenciler İlahiyat fakültelerine yönlendirilebilir. ÖSYM'nin hafızlık belgesine sahip öğrencileri İlahiyat fakültelerine yönlendirmek amacıyla belirlemiş olduğu M.T.O.K. (Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumu mezunları)¹² kontenjanları bu bağlamda değerlendirilebilir. İkincisi, İlahiyat lisans eğitimiyle birlikte hafızlık yapmaya teşvik etmektir ki OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde bunun da örnekleri mevcuttur. Nitekim eğitim gören bazı öğrenciler hem lisans eğitimine devam etmişler hem de hafızlıklarını tamamlayarak Diyanet'in yaptığı sınavda "Hafızlık Belgesi" almaya hak kazanmışlardır.¹³

3.1.6. Mezun Olduklarında Çalışmak İstedikleri Kurum

Tablo 6. Öğrencilerin Mezun Olduklarında Çalışmak İstedikleri Kurumlara Göre Dağılımı

Kurumlar	N	%
Diyanet İşleri Başkanlığı	96	24,5
Emniyet Genel Müdürlüğü	6	1,5
Milli Eğitim Bakanlığı	214	54,5
Milli Savunma Bakanlığı	2	0,5
Yüksek Öğretim Kurumları/Akademisyen	65	16,5
Diğer	10	2,5
Toplam	393	100,0

Tablo 6'da görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğrencilerin %54,5'i mezun olduklarında Millî Eğitim Bakanlığı'nda, %24,5'i Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışmak istediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin %16,5'i ise yükseköğretim kurumlarında

¹² file:///C:/Users/musta/Downloads/tkilavuz27072022.pdf (Erişim: 07.05.2023).

¹³ Mustafa Kara, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet ve Meslekî Uygulama* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2020), 377.

akademisyen olmak istediğini söylemiştir. Benzer sonuçlar, farklı araştırmacılar tarafından da elde edilmiştir. Örneğin, Uçar'ın (2017) İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, öğrencilerin %55,9'u Millî Eğitim Bakanlığı'nda, %9,5'i de Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev almak istediklerini belirtmişlerdir. Bu öğrencilerden %25'i akademisyen olarak görev yapmayı, %3,3'ü dinî-sosyal hizmet alanlarında iştigal etmeyi, %3,2'si de serbest çalışmayı veya hiç çalışmamayı tercih etmişlerdir.¹⁴

Demir (2019) araştırmasında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden %64'ünün Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmen olmak istediğini, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışmak isteyenlerin oranının ise %17'de kaldığını, diğer alanlarda görev yapmak isteyenlerin de %11 olduğunu belirtmiştir.¹⁵

Sonuçlara bakıldığında, İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin ekseriyetinin Millî Eğitim Bakanlığı'nda çalışmak istediği anlaşılmaktadır. Bu durum, OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencileri için de geçerlidir.

3.2. “Hitabet ve Meslekî Uygulama” (HMU) Dersleriyle İlgili Değerlendirmeler

Bu bölümde, OMÜ İlahiyat Fakültesi Lisans programında okutulan “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin meslekî, kişisel ve sosyal gelişimlerine katkı düzeyleri bu öğrencilerin görüşleri istikametinde ortaya konulacaktır.

3.2.1. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Meslekî Gelişimlerine Katkısı

Araştırma kapsamında “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören veya bu fakülteden mezun olmuş öğrencilerin meslekî gelişimlerine etkisi ölçülmek istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilere “*Hitabet ve Meslekî Uygulama dersleri, İlahiyat Fakültesi öğrenim çıktıları doğrultusunda meslekî gelişiminize katkı sağladı mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin verdiği cevapların dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. HMU Derslerinin Öğrencilerin Meslekî Gelişimlerine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, İlahiyat Fakültesi öğrenim çıktıları doğrultusunda meslekî gelişiminize katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	6	1,5

¹⁴ Recep Uçar, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 146.

¹⁵ Ömer Demir, “İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri, DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri ile İlgili Görüşleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2019), 86.

Kısmen katkı sağladı	105	26,7
Oldukça katkı sağladı	282	71,8
Toplam	393	100

Elde edilen verilere göre, öğrencilerin %1,5'i konuyla ilgili soruya "Katkı sağlamadı", %26,7'si "Kısmen katkı sağladı", %71,8'i ise "Oldukça katkı sağladı" şeklinde cevap vermiştir. Buna göre, OMÜ İlahiyat Fakültesi'nde okutulan "Hitabet ve Meslekî Uygulama" derslerinin büyük ölçüde öğrencilerin meslekî gelişimine katkı sağladığı söylenebilir.

İlahiyat eğitiminin öğrencilerin hitabet ve meslekî becerilerine ne ölçüde katkı sağladığı farklı araştırmalarda da ele alınmıştır. Bu çerçevede Onay (2003), "İlahiyat Fakültesi mezunlarının cami eksenli din hizmetlerinde dinî ve ahlâkî sorularda, kutlama ve törenlerde ve problemlili kişilerle kurulan ilişkilerde sorunlar yaşadığını, İlahiyat Fakültesi mezunu din görevlilerinin bu üç alanda kendilerini yeterli görmediklerini tespit etmiştir."¹⁶

Furat'ın (2012) araştırmasına göre, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızca %17,6'sı fakülte'deki derslerin "ilkelerine uygun hutbe-vaaz hazırlama ve sunma" noktasında bilgi ve beceri kazandırdığını söylemiştir. Bu öğrencilerin %62,7'si ise aksini iddia etmiştir.¹⁷ Aynı araştırma sonuçlarına göre öğrenciler, fakülte'de verilen eğitimin yeterliliğini imam-hatiplik alan yeterlikleri açısından 100 puan üzerinden 65,2, müezzin-kayyımlık alan yeterlikleri açısından 65 ve Kur'ân Kursu öğreticiliği alan yeterlikleri bakımından 68,7 olarak değerlendirmişlerdir. Furat, "problemin İlahiyat fakülteleri müfredatının din eğitimi ve eğitim bilimleri alanında yetersiz kalmasıyla da ilişkilendirilebileceğini" dile getirmiştir.¹⁸

Genç (2013) de "mülakat yöntemiyle İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun fakülte'ye kayıt yaptırırken kurdukları hayallerle mezuniyet aşamasındaki durumlarının benzer olmadığını, İlahiyat lisans eğitiminin öğrencilerin beklentilerini karşılayamadığını belirtmiştir."¹⁹

Ege'nin (2013) yaptığı araştırmada, "Vaaz edecek kadar bilgi birikimine sahip olmanız için gerekli olan dersleri gördüğünüzü düşünüyor musunuz?" sorusuna,

¹⁶ Ahmet Onay, "İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları", *Türkiye'de Yüksek Din Öğretiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003), 416-422.

¹⁷ Ayşe Zişan Furat, "Nitelikli Din Görevlisi Yetiştirmede İlahiyat Fakültelerinde Sürdürülen Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Yeterliliği: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Konu Hakkındaki Düşünceleri", *Marife* 12/1 (2012), 100.

¹⁸ Furat, "Nitelikli Din Görevlisi Yetiştirmede İlahiyat Fakültelerinde Sürdürülen Eğitim-Öğretim", 107.

¹⁹ M. Fatih Genç, "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 40.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %22,4'ü "evet", %28,6'sı "hayır", %48'i ise "kısmen" cevabını vermiştir. Ege, "vaaz edecek öğrencilerin bilgi birikiminin önemine dikkat çekmiş, bilgi yetersizliğinin kaygı ve kendine güvensizlik durumu oluşturabileceğini belirtmiştir."²⁰

Özdemir (2018), Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan İlahiyat Fakültesi mezunu personelin %71,7'sinin İlahiyat fakültelerinde uygulanmakta olan müfredatı yetersiz, %19,9'unun ise yeterli bulduğunu söylemiştir.²¹

Kiriş (2018) araştırmasında, "ezan, kamet, salâ gibi rutin müezzinlik uygulamalarını usulüne göre yerine getirme konusunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kendilerini büyük oranda yetersiz gördüklerini, bu sonuçta fakülte programlarında bu alanlara yönelik yeterli ders içeriğinin bulunmamasının etkili olduğunu ifade etmiştir."²²

Demir (2019), "İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin %86'sının temel eserlerden ve gerekli kaynaklardan yararlanarak vaaz hazırlayabileceği, %13'ünün istenilen düzeyde hazırlayamayacağı, %1'inin ise hiç hazırlayamayacağı sonucunu elde ettiğini belirtmiştir. Aynı araştırmada öğrencilerin %60'ı kendisini vaaz edebilecek yeterlikte gördüğünü, %5'i böyle bir yeterliliğe sahip olmadığını, %35'i ise istenilen düzeyde vaaz edemeyeceğini ifade etmiştir."²³ Bu araştırmada, "İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %88'i, vakit namazlarını rahatlıkla kıldırabileceğini ifade ederken, Cuma namazında bu oran %62'ye düşmekte, cenaze teçhiz ve tekfini konusunda ise %58'de kalmaktadır."²⁴

Ertürk'ün (2021) araştırmasında, İlahiyat Fakültesi lisans mezunu din görevlilerinin %23,1'i fakültede aldıkları eğitimi imamlık ve müezzinlik yapabilmek için "tamamen yeterli", %48,7'si "kısmen yeterli", %28,2'si ise "yetersiz" görmektedir.²⁵

Bu sonuçların oluşmasında birçok faktörün etkisinden söz etmek mümkündür. Örneğin, İlahiyat Fakültesi mezunlarının mesleğe bakışı ve mezuniyet sonrası mesleğe yönelme eğilimindeki olumsuz tutumlar bu sonuçlarla ilişkilendirilebilir.²⁶

²⁰ Remziye Ege, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 140.

²¹ Saadettin Özdemir, "Diyanet Hizmetleri Açısından İlahiyat Fakültesi Programları", *Din ve Bilim: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2018), 7.

²² Hacı Mustafa Kiriş, "DİB Personel Yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakültesi Lisans Programlarının İşlevselliği", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42/2 (2018), 71.

²³ Demir, "İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri", 89.

²⁴ Demir, "İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri", 88-91.

²⁵ İdris Ertürk, *Türkiye'de Din Görevlilerinin Hizmet İçi Eğitimi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 107.

²⁶ Nitekim İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilerin ancak %19'u mezun olduktan sonra Diyanet'te görev almak istediklerini belirtmişlerdir. Bk. Ahmet Koç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 55. Başka bir araştırmada ise bu

Görüldüğü üzere bu çalışmada elde edilen bulgularla diğer araştırmalarda ulaşılan bulgular arasında oransal olarak önemli farklılıklar söz konusudur. Bu doğrultuda bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin/mezunlarının, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinden oldukça faydalandıkları söylenebilir. Burada öğrencilerin derse ilgisinin, söz konusu dersin müfredattaki önemlik ve haftalık ders saatlerinin ve dersi veren öğretim elemanlarının ders işleme yöntemlerinin müspet etkisi olabilir.

Araştırmada, OMÜ İlahiyat Fakültesi’nde okutulan “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerine katkısı nitel olarak da ölçülmek istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilere “*Hitabet ve Meslekî Uygulama dersleri, İlahiyat Fakültesi öğrenme çıktıları doğrultusunda meslekî gelişiminize katkı sağladı mı?*” sorusuna verdikleri cevabı açık uçlu olarak gerekçelendirmeleri istenmiştir. Konuya ışık tutması açısından öğrencilerin açık uçlu sorulara verdikleri cevapların bazıları şu şekilde sıralanabilir:

“Evet, fazlasıyla sağladı, çünkü hayatın içinde ve en basit aile ortamımızda dahi işimize yarayacak bilgileri bu derste öğrendik.”

“Evet. Diyanet’te çalışma durumum olduğunda herhangi bir zorluk yaşamayacağım. Çünkü meslek hayatında uygulayacağımız şeylerin pratiğini görüyoruz.”

“Evet, İnsan bazen kendini sahada görmek istiyor. Gerek hutbe okuma gerekse müezzinlik yapma gibi uygulamalarda iyileştim.”

“Evet, bu dersin bilhassa dersi anlatan hocamız sayesinde meslekî gelişim veya hayatımıza olan katkıları çok güzel şekilde oldu.”

“Evet, mesleği daha iyi kavramamı, kendimi geliştirmemi sağladı.”

“Evet, hitabet gücüm ve konuşma akıcılığım gelişti, ezberimdeki dualar da arttı.”

“Evet, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri bir ilahiyatçı ya da din adamı için en önemli derslerdendir. Çünkü dini tebliğ konusunda hitabetin şekli ve uygulaması çok önemlidir. Bu dersler bize mesleğe başladığımızda neyi, nerede ve nasıl yapacağımızı iyi bilmemiz konusunda çok katkı sağladı.”

“Evet, bu dersler sayesinde meslek hayatıyla ilgili duaları ezberledim, toplum içerisinde nasıl konuşmam gerektiğini ve konuşma sırasında nasıl hitap edileceğini öğrendim.”

“Evet, lisede staj yaparken öğrencilerle iletişim kurmamda yardımcı oldu.”

“Evet, toplumda bir din görevlisi olarak karşılaşabileceğimiz bütün durumlara karşı eğitim görüyoruz.”

“Kesinlikle evet. En azından bir yerde dua et denildiğinde edebiliyor, namaz sonrasında kendi kendime müezzinlik yapıyorum.”

oran %17 düzeyinde tespit edilmiştir. Bk. Demir, “İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri”, 86.

“Evet. İster Diyanet ister Milli Eğitim isterse başka alanlarda çalışacak olalım, alanımız gereği öğrendiğimiz dini bilgileri öğrencilere veya bizlere soru soran insanlara aktarma noktasında daha etkili ve ikna edici konuşabilmemizi sağladı.”

“Evet, ezberlediğimiz dualar bizim için faydalı tabii ki ama çevremize sağladığı fayda da bir o kadar önemli.”

“Evet. İHL mezunu değilim. Bu yüzden ezberlediğimiz çoğu duayı bilmiyordum. Bu ders sayesinde bir topluluk önünde iftar duası, ezan duası, yemek duasını gönül rahatlığıyla yapacağım.”

“Hayır, çünkü yemek duasında dahi kitapta yazılanı ezberlemek durumundayız. Kendi cümlelerimizi kurabilir, böylece hem pratik yapmış olur hem de ezber odaklı sisteme kıyasla bu şekilde kendimizi geliştirebiliriz.”

“Hayır. Derste görülenlerin sonradan da öğrenilebileceği kanaatindeyim. Çünkü bu çıktılar kalıcı olmuyor, meslek hayatına atılana kadar unutulduğunu düşünüyorum.”

İlahiyat fakültelerinin insan kaynağı sağladığı kurumların başında Diyanet İşleri Başkanlığı gelmektedir. Başkanlık hizmetlerinin nitelikli olabilmesinin biraz da kuruma insan kaynağı sağlayan eğitim kurumlarıyla ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Zira Diyanet, temelde istihdam kurumudur, hizmetlerini eğitim kurumlarının yetiştirdiği personel aracılığıyla yürütmektedir. Dolayısıyla personelin iyi yetişmiş olması hizmetlerdeki kaliteyi artırmaktadır.²⁷ İlahiyat Fakültesi mezunlarının yeterli bilgiyle donatılmadığını düşünen Diyanet İşleri Başkanlığı, belli başlı illerde tesis ettiği eğitim merkezlerinde İlahiyat mezunu da olsa personelini yeniden eğitime tâbi tutmaktadır. Buradaki programın başarısı ayrı bir tartışma mevzuu olup başkanlığın bu çalışması, İlahiyat fakültelerinde verilen eğitimle istihdam arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir.²⁸

“Geçmiş dönemlerde Türkiye’de din hizmetlerinin iyi eğitim alamamış, ehil olmayan kimselerle yürütüldüğü, bu durumun dinî kültür ve yaşayışta birçok olumsuzluklar doğurduğu bilinmektedir.”²⁹ Bu sorunun günümüzde de devam ettiği, bunda da din görevlilerinin istenilen niteliklerde yetiştirilememesinin önemli etkisi olduğu mülahaza edilmektedir. Kaldı ki problemi sadece Diyanet endeksli düşünmemek gerekir. İlahiyat mezunları aynı zamanda Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen olarak istihdam edilmektedir. İster din görevlisi isterse öğretmen olarak görev yapsın, mezunlar, muhataplarına ulaşmada hitabetin inceliklerinden faydalanmakta, ayrıca yetiştirecekleri öğrencilere bilgi ve tecrübelerini aktarmaktadırlar.

²⁷ Ertürk, *Türkiye’de Din Görevlilerinin Hizmet İçi Eğitimi*, 107.

²⁸ Adnan Demircan, *Türkiye’nin İlahiyat Sorunu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 23.

²⁹ Mehmet Bulut, “Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığı’na Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam-Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)”, *2. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 563.

Bu nedenle “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin meslekî kazanımlarına katkı sunan önemli bir ders olduğunu söylemek gerekir.

3.2.2. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kişisel Gelişimine Katkısı

“Bireyi önceki durumuna göre farklılaştıran dinamik bir süreç olan *öğrenme*, kişinin, çevresinden gelen verileri değerlendirmesi ve bunlara düşünsel, duyuşsal ve davranışsal tepkiler göstermesiyle kendini göstermektedir.”³⁰ Bu bağlamda çevresi ile etkileşimi sonucu bireyde oluşan düşünce, duyuş ve davranış değişikliği öğrenmeyi meydana getirir.³¹ Dolayısıyla kişinin başta çevresi olmak üzere eğitim ortamlarında elde ettiği bilgi ve tecrübe, onun kişisel becerilerini etkiler. Bireyin durumuna göre olumlu ya da olumsuz olabilecek bu etki, onun kişisel gelişimine doğrudan etkide bulunur.

İlahiyat Fakültesi’nde verilen “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin amaçlarından birisi de öğrencilerin meslekî gelişimlerinin yanı sıra kişisel gelişimlerine de katkı sağlamaktır. Bu kapsamda araştırmamızda dersin bu kazanımı sağlayıp sağlamadığı “*Hitabet ve Meslekî Uygulama dersleri, kişisel gelişiminize katkı sağladı mı?*” sorusuyla ölçülmek istenmiştir. Öğrencilerin cevapları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. HMU Derslerinin Öğrencilerin Kişisel Gelişimlerine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, kişisel gelişiminize katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	14	3,6
Kısmen katkı sağladı	132	33,6
Oldukça katkı sağladı	247	62,8
Toplam	393	100

Tablo 8’de görüldüğü üzere, öğrencilerin %3,6’sı, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin, kişisel gelişimine katkı sağlamadığını, %33,6’sı kısmen katkı sağladığını, %62,8’i ise oldukça katkı sağladığını ifade etmiştir. Bulgulara göre, OMÜ İlahiyat Fakültesi’nde okutulan “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin kişisel gelişimine oldukça katkı sağladığı ifade edilebilir.

Konuyla ilgili daha detaylı veri alabilmek için öğrencilerden, “*Hitabet ve Meslekî Uygulama*” dersleri, kişisel gelişiminize katkı sağladı mı?” sorusuna verdikleri cevapları gerekçelendirmeleri de istenmiştir. Verilen cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Evet, bu dersi keyifle takip ediyorum ve öğrendiğim şeyler beni mutlu ediyor.”

³⁰ Gülsüm Gülnaz Gültekin, “Yetişkin Eğitimi Bilimi Işığında Mesleki Eğitim”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 2/1 (2007), 2.

³¹ Yüksel Özden, *Öğrenme ve Öğretme* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), 21.

“Evet, Derslerimizi gündelik hayattan örneklerle işledik, hocamız derse katılımımıza önem verdi.”

“Evet, konuşmada hitabeti daha iyi kullanır oldum. Ezber yeteneğim, pratik konuşma becerim gelişti.”

“Evet, Kendimi daha güzel ifade edebiliyorum. Kelime telaffuzuma dikkat ediyorum.”

“Tabii ki bilmek güzel, bir ortamda yemek duası bilen var mı dediklerinde hemen ortaya atılmak güzel, yani kendimi öz güvenli hissediyorum.”

“Evet, dini hayatın merkezine alan derslerdi, bu yüzden hayatımı da etkiledi. Bilmem gereken, ama bilmediğim bazı şeyleri öğrendim.”

“Evet, Ezber vererek hem öğrendim hem de heyecanımı azalttım.”

“Kısmen gelişimime katkı sağladı diyebilirim. Kur’ân dersinden sonra makamlı okuyuşa alışan ağızım dua tınısına da alışmış oldu.”

Açık uçlu cevaplarda da görüleceği üzere, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin kişisel gelişiminde de müspet etkisi olmuştur. Cevaplarda neredeyse hiç “hayır” cevabının olmayışı dikkate şayandır. Öğrenciler ders sayesinde özellikle toplum önünde konuşma noktasında yaşadıkları aşırı heyecanlanma sorununu aşabildiklerini, öz güven kazandıklarını, başta ezberletilen dualar olmak üzere ders sayesinde pek çok eksiklerini giderdiklerini ifade etmişlerdir.

3.2.3. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Gelişimine Katkısı

Sosyal etkileşim, bireyin kendini fark ederek diğer insanlarla iletişim kurması ile başlar ve hayat boyu devam eder. Bu doğrultuda “sosyal gelişim, geniş ölçüde bilişsel ve ahlâkî gelişim öğeleriyle de paralellik gösterir. Bireyin başka insanlarla üretken ve sağlıklı ilişkiler kurması, onu mutlu, başarılı ve diğer insanlarla uyumlu bir fert hâline getirebilir, ona öz güven sağlayabilir.”³² Eğitim ortamları da bireylerin sosyal gelişimi için fırsat ortamlarıdır. Öğrenciler bu ortamlar sayesinde sosyal yönden de gelişim gösterirler.

Araştırmamızda “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin sosyal gelişimine katkısı da ölçülmek istenmiştir. Bu bağlamda “*Hitabet ve meslekî uygulama dersleri, sosyal gelişiminize katkı sağladı mı?*” şeklindeki soruya öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı şu şekildedir:

Tablo 9. HMU Derslerinin Öğrencilerin Sosyal Gelişimlerine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, sosyal gelişiminize katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	21	5,3

³² Ayhan Aydın, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 55-56.

Kısmen katkı sağladı	131	33,3
Oldukça katkı sağladı	241	61,4
Toplam	393	100

Tabloda görüldüğü üzere bu soruya öğrencilerin %5,3'ü "katkı sağlamadı", %33,3'ü "kısmen katkı sağladı", %61,4'ü de "oldukça katkı sağladı" şeklinde cevap vermiştir. Sonuçlardan hareketle, "İlahiyat fakültelerinde okutulan "Hitabet ve Meslekî Uygulama" dersleri öğrencilerin sosyal gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır ve bu öğrenciler söz konusu derslerden oldukça faydalanmaktadırlar" denilebilir.

"Hitabet ve meslekî uygulama dersleri, sosyal gelişiminize katkı sağladı mı?" şeklinde sorulan soruya verilen açık uçlu cevaplardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Evet, sosyalleşmeme katkıları olmuştur. Artık bir meclise girdiğimde kendimi daha rahat ifade edebiliyorum."

"Evet, ama daha çok insanlarla olan iletişimime katkı sağladı, birçok kişiyle tanışmış oldum."

"Evet, konuşma gruplarına dâhil olmama sebep oldu."

"Evet, artık mukabeleye veya evlere Kur'ân okumaya gidiyor ve dua ediyorum."

"Evet sağladı. Toplum önünde "Hoca" sıfatıyla daha saygın bir statüye sahib oldum."

"Evet, toplum içinde daha rahat ve daha iyi konuşabilme, dua edebilme kapasitesine sahib oldum."

"Hayır, dersin üzerimde öyle bir etkisi olmadı."

"Hayır, bu dersin bununla pek bir alakası olduğunu düşünmüyorum."

"Hayır, ders sosyal gelişimle doğrudan ilgili bir ders değil ki."

"Hayır, ben zaten sosyal birisiyim, o yüzden katkı sağladığımı düşünmüyorum."

Görüldüğü üzere açık uçlu cevaplar, nicel verilerden elde edilen "İlahiyat fakültelerinde okutulan "Hitabet ve Meslekî Uygulama" dersleri öğrencilerin sosyal gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır ve bu öğrenciler söz konusu derslerden oldukça faydalanmaktadırlar" şeklindeki kanaatimizi destekler niteliktedir. Ders sayesinde öğrenciler toplum içine karıştıklarını ve insanlarla iletişim kurmanın kendilerini sosyalleştirdiğini ifade etmişlerdir. Az sayıda öğrenci ise dersin sosyalleşmeye bir etkisinin olmadığını düşünmektedir.

3.2.4. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Gelişimine Katkısı

İletişim genellikle bir amaca yönelik olarak bilinçli bir şekilde gerçekleşen bir eylemdir ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bununla birlikte kişiler istemeden de olsa çeşitli ortamlarda bir şekilde iletişim içinde bulunabilmektedir.³³ İnsanın okuduğu, seyrettiği, gördüğü, duyduğu her şey, uyandırdığı olumlu-olumsuz düşünce ve duyguların her biri genel iletişim sürecinin bir aşamasını oluşturmaktadır.³⁴

Son yıllardaki çalışmalar bilgi geçişini iletişim kuramlarına dayandırma konusunda yoğunlaşmakta ve eğitim, bir iletişim süreci olarak ele alınmaktadır. İletişimde de eğitimde de sonuç itibarıyla bir etkileşim ve davranış değişikliği söz konusudur. Bu bağlamda *iletişim*, “davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla fikir, bilgi, haber, tutum, duygu ve becerilerin paylaşılması süreci”³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

İster Millî Eğitim Bakanlığı’nda öğretmen, ister Diyanet İşleri Başkanlığı’nda din görevlisi, isterse üniversitelerde akademisyen olsunlar, İlahiyat Fakültesi mezunlarının üniversite sonrasında çalıştıkları işlerde iyi bir iletişim becerisine sahip olmaları beklenir. Zira fakültede öğrencilerin edindikleri bilgi ve tecrübeyi muhataplarına aktaracakları en önemli araç iletişimdir. İletişimsiz eğitim gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu nedenle öğretme-öğrenme süreçlerinin verimliliği de ideal bir iletişim ortamında gerçekleştirilmesi ile doğru orantılıdır.³⁶ Özellikle de din gibi hassas bir konuyu muhataplarına aktaracak ilahiyatçıların, iletişim becerilerini geliştirmeleri ihtiyaçtan öte bir zorunluluktur.

Araştırmada “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin iletişim becerileri üzerindeki etkisi öğrenilmek istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilere “*Hitabet ve meslekî uygulama dersleri, iletişim becerilerinizin gelişimine katkı sağladı mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Cevaplar şu şekilde bir dağılım göstermiştir:

³³ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 33.

³⁴ Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2007), 90-92.

³⁵ Leyla Küçükahmet, *Eğitim Programları ve Öğretim* (Ankara: Gazi Kitabevi, 1997), 33.

³⁶ Cevat Alkan, *Eğitim Teknolojisi* (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1977), 31.

Tablo 10. HMU Derslerinin Öğrencilerin İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, iletişim becerilerinizin gelişimine katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	22	5,6
Kısmen katkı sağladı	143	36,4
Oldukça katkı sağladı	228	58,0
Toplam	393	100

Tablo 10’da öğrencilerin “Hitabet ve meslekî uygulama dersleri, iletişim becerilerinizin gelişimine katkı sağladı mı?” sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin %5,6’sı, soruyu olumsuz cevaplamıştır. “Kısmen katkı sağladı” görüşünü belirten öğrencilerin oranı %36,4, “Oldukça katkı sağladı” cevabı verenlerin oranı ise %58’dir. Buna göre, HMU derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerine katkısı yönüyle büyük ölçüde fayda sağladığını söylemek mümkündür.

Öğrencilerin “Hitabet ve Meslekî Uygulama dersleri, iletişim becerilerinizin gelişimine katkı sağladı mı?” sorusuna verdikleri açık uçlu cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Evet, ortamda güzel dua edip konuşabiliyoruz.”

“Evet, diksiyonum gelişti.”

“Evet, tabi ki, insanlarla iletişim kurmama fazlasıyla katkısı oldu.”

“Hitabet açısından çok katkı sağladı, nasıl konuşulması gerektiğinin dersini almış olduk.”

“Evet, bir mecliste nasıl konuşulur, nasıl davranılırı öğrendim ve buna göre davranmaya başladım.”

“Evet, artık ikili görüşmelerde ikna edici olabiliyorum.”

“Utangaçlığım vardı, ancak hocama ezber verirken kendimi mutlu hissediyorum. Çünkü utanmıyorum, hocam da beni iyi hissettiriyor.”

“Evet, vaaz verirken nelere dikkat etmem gerektiğini bu ders sayesinde öğrenmiş oldum.”

“Evet, konuşmam eskisine göre çokça gelişti.”

“Evet, kendimi ifade etme ve toplum önünde konuşma kabiliyetim gelişti.”

“Hayır, çünkü bazı nedenlerden (çevrim içi vb.) dolayı ders sınıf ortamında işlenemedi.”

“Hayır, iletişimim zaten iyidir.”

“Hayır, çünkü daha yeni başladım ve henüz insanlarla konuşacak zamanım olmadı.”

Açık uçlu değerlendirmelerden HMU derslerinin öğrencilerin iletişim becerilerine de katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte az sayıda değerlendirmede böyle bir katkının oluşmadığı dile getirilmiştir.

3.2.5. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sorumluluk Üstlenme Kabiliyetlerinin Gelişimine Katkısı

Tablo 11. HMU Derslerinin Öğrencilerin Sorumluluk Üstlenme Kabiliyetlerinin Gelişimine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, sorumluluk üstlenme kabiliyetinizin gelişimine katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	35	8,9
Kısmen katkı sağladı	122	31,0
Oldukça katkı sağladı	236	60,1
Toplam	393	100

Tablo 11’de de görüldüğü üzere bu soruya öğrencilerin %8,9’u “Katkı sağlamadı”, %31’i “Kısmen katkı sağladı”, %60,1’i de “Oldukça katkı sağladı” şeklinde cevap vermişlerdir. Bulgulara göre öğrencilerin, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin genel itibarıyla sorumluluk üstlenme kabiliyetlerinin gelişimine büyük fayda sağladığı kanaatine sahip oldukları söylenebilir.

Öğrencilerin bu yöndeki açık uçlu soruya verdikleri yanıtların bir kısmı da şu şekildedir:

“Evet, hocamız derslere katılım ve zamanında gelme konusunda çok titiz davranı.”

“Evet, derste hitabetten hariç bir Müslüman gencin nasıl olması gerektiği gibi konularla da haşır neşir olduğumuzdan sorumluluklarımızın farkına vardım.”

“Evet, bu ders sayesinde diğer derslerime ve ezberlerime daha planlı çalışmaya başladım.”

“Evet, ezberleri her hafta verebilmek için sorumluluk gerekli.”

“Evet, Bu ders sayesinde artık öğretmenlik stajında bile dersleri anlatma konusunda tereddüt etmeden konuları alabiliyorum.”

“Evet, mesleğe başladığımızda nerede nasıl davranacağımızı iyi bilmemiz konusunda çok katkı sağladı.”

“Evet, öğrendiğim şeyleri öğretme, yanlış bilgi sahibi iseler insanları bilgim dâhilinde aydınlatmaya başladım.”

“Evet, kesinlikle. Her hafta ezber verecek olmak düşüncesi bile sorumluluk.”

“Evet, artık toplumun ihtiyaçlarının farkındayım ve bunu görmezden gelemiyorum.”

“Evet, duaları öğrendim ve bir yere gidince o duaları kendi görevim olarak görüp okuyorum.”

“Evet, İlahiyat öğrencisi olarak öğrendiklerimizi başka insanlara da öğretmek gerektiğini öğrendim.”

“Evet, bu ders sayesinde hitabetimdeki iyileşme daha kolay bir şekilde sorumluluk üstlenmemi sağladı.”

“Evet, haftalık ezberleri düzenli yapma hususundaki sorumluluklar daha düzenli bir ezber sisteminin içine girmeme yardımcı oldu. Yapılan ezberleri unutmama konusunda da ayrı bir sorumluluk bilinci kazandım.”

“Evet, bu derste öğrendiğim her bilgiyi, gerek aile fertlerine gerekse diğer insanlara aktarmayı borç bildim ve bilgimin zekâtı olarak onlarla paylaşmaya başladım.”

“Hayır, bu alanda tecrübeliyim. Fazladan katkısı olmadı.”

“Hayır, bunun bu dersle alakalı olduğunu düşünmüyorum.”

“Hayır, her zamanki sorumluluklarım hali hazırda devam ediyor. Ekstra bir katkısı olmadı.”

“Hayır, dersin sorumlulukla pek alakalı olduğunu düşünmüyorum.”

“Hayır, sorumluluk bilinci önceden beri var olması gerekir, dersle alakası yok.”

Görüldüğü üzere açık uçlu cevaplar, HMU derslerinin öğrencilerin sorumluluk üstlenme kabiliyetlerinin gelişimine önemli oranda katkı sağladığını göstermektedir. Ders sayesinde öğrenciler, artık daha fazla sorumluluk üstlendiklerini beyan etmişlerdir. Az sayıda öğrenci ise HMU derslerinin bu yönde bir etkisinin olmadığını düşünmektedir.

3.2.6. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öz güven Gelişimine Katkısı

Kişinin kendi yeteneklerine olan kesin inancının göstergesi olan *öz güven* “toplumsal düzeyde bireyde bulunması beklenen ve kişinin bedeni ve davranışlarıyla kendi dünyası üzerinde denetim ve egemenlik kurduğunu bilmesidir.”³⁷ *Öz güven* “birey için bir ihtiyaçtır ve kişinin tek başına inisiyatif olarak süreçlere dâhil olma kabiliyetini göstermektedir.”³⁸ Dolayısıyla öz güveni yüksek bireyler, kendilerini oldukları gibi kabul ederler, kabiliyet ve kapasitelerinin sınırlarını bilirler. Bu ne-

³⁷ Özcan Gökner, *Özgüven Kazanmak* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018), 9.

³⁸ Mine Koyuncu Şahin, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz Güvenleri ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 25.

denle de gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler belirlerler. Böylece karşılaştıkları olaylara dair olumlu tutum ve davranışlar sergilerler.³⁹

Öğretmenlik ve din görevliliği gibi iletişim becerisi ve mesuliyet gerektiren mesleklerde öz güvenin başarıdaki payı büyüktür. Zira başarının sırrı bilmek ve kendine güvenmektir. İfade ve davranışlardaki güvensizlik başarıyı azaltabilir. Ancak bilgi sahibi olmadan herhangi bir konuda etkili konuşabilmek veya faydalı bir işi başarabilmek mümkün değildir.⁴⁰ Bu nedenle etkili bir hizmet için kendine güvenmek, kendine güvenmek için de bilgili olmak gerekir.

HMU derslerinin öğrencilerin öz güvenine hangi düzeyde katkı sunduğuna dair sorulan bir soruya öğrencilerin verdiği cevapların dağılımı tablo 12’de gösterilmiştir:

Tablo 12. HMU Derslerinin Öğrencilerin Öz güven Gelişimlerine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, öz güveninizin artmasına katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	24	6,1
Kısmen katkı sağladı	125	31,8
Oldukça katkı sağladı	244	62,1
Toplam	393	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin %6,1’i HMU derslerinin öz güvenlerinin artmasına katkı sağlamadığını, %31,8’i kısmen katkı sağladığını, %62,1’i de oldukça katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Tabloda belirtilen nicel verilerin yanı sıra nitel veriler elde edebilmek için öğrencilere yöneltilen “Hitabet ve meslekî uygulama dersleri, öz güveninizin artmasına katkı sağladı mı?” sorusuna alınan açık uçlu yanıtlardan bazıları şöyledir:

“Evet, kesinlikle. Çünkü bir şeyleri bilmek öz güveni direkt artırıyor.”

“Evet, önceden toplumda ezberimde olan bir duayı okumaya çekinirken artık çekinmiyorum.”

“Evet, artık toplumda (sohbet, cenaze vs.) bana karşı bir beklentiye girildiğinde tedirgin olmuyorum.”

“Evet, ders içi ezber ve uygulamalar öz güvenin artmasına sebep oluyor.”

“Evet, hitabetimin güçlü olması beni daha öz güvenli yapıyor.”

³⁹ Hakan Sarıçam-Metin Güven, “Öz Güven ve Dini Tutum”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/7 (2012), 575.

⁴⁰ Abdullah Sevinç, *Din Hizmetinde Başarının Esasları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 35.

“Evet, ben utangaç ve çekingen biriyim. Utangaç da olsam artık ortamlara girip okuma yapıyor, dua edebiliyorum.”

“Evet, bu derslerde öğrendiğim bilgiler, bana toplum içerisinde bazı görevleri yapabilmemi sağladı.”

“Evet, bu dersler sayesinde kendimi daha iyi ifade edebildiğim ve daha etkili konuşabildiğim için insanların bana ve mesleğime olan önyargıları kalmadı. Böylece kendime olan öz güvenim arttı.”

“Evet, sorulan sorulara cevap verebildikçe öz güven daha da artıyor.”

“Kısmen, çünkü henüz insan içine çıkıp ders anlatma gibi bir şey yaşayamadım.”

“Hayır, bu konuda öz güvenimi bilfiil çalışarak kazanmıştım. Fazladan öz güven oluşmadı.”

“Hayır, kendime güvenim hep vardı, ders bana tecrübe ve bilgi kattı.”

“Hayır. Buna katkı sağlayacak bir uygulama olduğunu düşünmüyorum. Öz güvenimin yerinde olduğu kanaatindeyim.”

Açık uçlu cevaplardan da anlaşılacağı üzere öğrencilerin çoğunluğu dersin öz güvenlerini artırdığı yönünde görüş belirtmiştir. Öğrenciler, özellikle toplum önünde konuşmanın yarattığı çekingenliği dersteki uygulamalar sayesinde attıklarını, edindikleri tecrübenin de bu noktada öz güvenlerinin artmasına vesile olduğunu bildirmişlerdir. Bunun yanında öz güven sağlama noktasında aksini düşünen öğrenciler de olmuştur. “Hayır” veya “kısmen” cevabını veren öğrenciler, daha ziyade kendilerinde daha önceden var olan öz güvene vurgu yapmaktadırlar. Kimi öğrenciler de dersteki uygulamaların öz güveni artırıcı boyutta olmadığını ifade etmektedirler.

3.2.7. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Toplum Önünde Konuşma Kabiliyeti Gelişimine Katkısı

Hitabet tarihine göz atıldığında, tarihin başlangıcından günümüze kadar insanlık ailesinin hiçbir zaman hitabetten uzak kalamadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede her toplum, farklı şekillerde de olsa hitabetle meşgul olmuş ve yetenekleri birbirinden farklı hatipler yetiştirmiştir. Hitabetten uzak kalamamak, aynı zamanda insan olmanın da bir gereğidir. Çünkü sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla iletişim kurmak yani onlara hitap etmek zorundadır.⁴¹

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik, düşünme ve konuşma kabiliyetidir. Bu yüzden insanın, diğer insanlarla iletişim kurmasında başlıca araç, söz ve yazıdır. Bu doğrultuda özellikle din görevliliği, öğretmenlik, politikacılık ve yöneticilik gibi mesleklerde işgal edenlerin etkili ve güzel konuşmaları büyük önem arz etmektedir.⁴²

⁴¹ Mahmut Kaya, “Hitabet”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 5/156-158; Kara, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet ve Meslekî Uygulama*, 34-45.

⁴² Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşat* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 21.

Toplum önünde özel bir konuda konuşmak kolay bir iş değildir. Bunun için hem bilgili, hem becerikli hem de hazırlıklı olmak gerekir. Öz güven ve cesaret de iyi bir hitabetin olmazsa olmazlarından. İlahiyat fakültelerindeki “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin amaçlarından biri de öğrencilere öğrendikleri bilgileri etkili bir şekilde muhataplara aktarma becerisini kazandırmaktır. Bu doğrultuda öğrencilere bazı hazırlıklar ve uygulamalar yaptırılmaktadır. Böylelikle öğrencilere toplum önünde konuşma cesareti ve öz güven kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Öğrencilerin “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin toplum önünde konuşma kabiliyetlerinin gelişimine sağladığı katkı da bu araştırma dâhilinde öğrenilmek istenilen hususlardan birisidir. Bu bağlamda sorulan soruya öğrencilerin verdiği cevaplar şu şekilde bir dağılım göstermiştir:

Tablo 13. HMU Derslerinin Öğrencilerin Toplum Önünde Konuşabilme Kabiliyetlerinin Gelişimine Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, toplum önünde konuşma kabiliyetinizin gelişimine katkı sağladı mı?	N	Yüzde
Katkı sağlamadı	22	5,6
Kısmen katkı sağladı	132	33,6
Oldukça katkı sağladı	239	60,8
Toplam	393	100

Tablodan da anlaşılacağı üzere, “HMU dersleri, toplum önünde konuşma kabiliyetlerinin gelişimine katkı sağladı mı?” sorusunu öğrencilerin %5,6’sı “Katkı sağlamadı”, %33,6’sı “Kısmen katkı sağladı”, %60,8’i de “Oldukça katkı sağladı” şeklinde cevaplandırmıştır. Bulgulardan, HMU derslerinin öğrencilerin toplum önünde konuşma kabiliyetlerinin gelişimine katkı sağladığı sonucu çıkarılabilir.

Demir’in (2019) araştırmasına katılan İlahiyat öğrencilerinin %60’ı da “Toplum önünde rahatlıkla konuşma yapabilir misiniz?” sorusuna “Evet” cevabı vermişlerdir. Öğrencilerin %37’si “İstenilen düzeyde değil” derken, %3’ü ise “Hayır” yanıtını vermiştir.⁴³

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, öğrencilerden aynı soruyu açık uçlu olarak da cevaplandırmaları istenmiştir. Verilen cevapların bir kısmı şu şekildedir:

“Evet, hitabet ve diksiyonda gelişme sağladı.”

“Evet, çok şükür önceden olsa çekinirdim bir topluluk karşısında konuşmaya, ama şuan o şekilde değil.”

“Evet, iyi bir hatipte olması gereken özellikleri öğrendim ve daha öz güvenli bir konuşmacı olarak toplum önünde konuşabiliyorum.”

⁴³ Demir, “İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri”, 89.

“Evet, hocamız konuşma sırasında hangi kısımlara dikkat etmemiz gerektiğini gösteriyor.”

“Evet, hatta örnek olarak şunu vereyim. Hucurat süresinde neler geçtiğini sordu bir abla. Eskiden çok utanır, sıkılırdım. Şimdi anlattım, hem de çok güzel şekilde.”

“Evet, konuşmamızı sağlayan bilgidir, bilgim arttığı için konuşma kabiliyetim de arttı.”

“Evet, toplum önünde herhangi bir konuda konuşurken çok heyecan yapan bir kimse olmama rağmen bu dersle birlikte heyecanımda azalma meydana geldi.”

“Evet, toplum önünde konuşmada biraz daha mesafe kat ettim. Artık insanların mesleğimle ilgili sorularına daha rahat cevap verebiliyorum.”

“Hayır, bu kabiliyete zaten sahiptim.”

“Hayır, hâlâ utaniyorum.”

“Hayır, toplum önünde konuşmayı önceden tecrübe edip heyecanımı atlatmıştım.”

“Hayır, çünkü zaten imam hatip lisesindeki uygulamalı hitabet dersinde bu katkı sağlanmıştı.”

Cevaplardan anlaşılacağı üzere HMU dersleri, öğrencilerin toplum önünde konuşma kabiliyetlerinin gelişmesinde büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte diğer seçeneklerde olduğu gibi aksini düşünen öğrenciler de mevcuttur. Burada dikkatimizi çeken bir durum da şudur: Bazı öğrenciler, derslerde buna dair bir çalışmanın ya da uygulamanın yapılmadığını ifade etmişlerdir. Oysa “evet” cevabını veren öğrencilerin büyük çoğunluğu derslerde yapılan uygulamaların ya da tecrübe paylaşımının kendilerine beceri kazandırdığını, bu suretle öz güvenlerinin arttığını bildirmişlerdir. Buna göre, iki cevap birbiriyle çelişmektedir. Bu durumun öğrencilerin derse bakış açısından ya da derse katılıp katılmama durumundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.2.8. HMU Derslerinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Hedeflerini Gerçekleştirmeye Katkısı

Ülkemizde İlahiyat Fakültesi mezunları, genelde ya Millî Eğitim Bakanlığı’nda öğretmen ya da Diyanet İşleri Başkanlığı’nda din görevlisi olarak istihdam edilmektedir. Her iki meslek de iletişim becerisi gerektiren mesleklerdir. Özellikle din görevliliğinde iletişim becerisi olmazsa olmaz bir yeterliktir. Zira din görevlileri, yediden yetmişe, yüksek tahsillisinden okuma yazma bilmeyene, kadınından erkeğine kadar farklı yelpazedeki muhataplara hitap etmektedir. Böylesine heterojen kitle ile iletişim kurmak kolay bir iş değildir. Din görevlileri, vaaz ve hutbeler yoluyla hem ibadet yapma hem de yeni bilgiler öğrenme çabasında olan insanlara hiçbir zorlamaya ge-

rek duyulmaksızın ulaşmaya çalışmaktadırlar.⁴⁴ Kitlelerin uyarılmasında, bireylerin iyiye, doğruya ve güzele yönlendirilmesinde, sevgi, saygı ve güven ortamının oluşturulmasında vaaz ve hutbelerin önemli bir yeri vardır.⁴⁵

Bilgiye sahip olmak kadar, bilgiyi muhataplara nasıl aktaracağını bilmek de önemlidir. Bu nedenle cami içi veya cami dışı din hizmetlerinde insanlarla iletişim kurup onlara bilgi aktarmada hitabetin rolü oldukça büyüktür. Dolayısıyla başta din görevlileri olmak üzere, din hizmetleri sahasında çalışacak herkesin etkili hitabet bilgi ve becerisine sahip olması gerekmektedir. İlahiyat fakültelerindeki “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleriyle öğrencilere bu becerinin kazandırılması ana hedeflerdendir. Bu kapsamda öğrencilere dersin mezuniyet sonrasında işlerine yarayıp yaramayacağı sorulmuş, hem nicel hem de açıklamalı olarak soruyu cevaplamaları kendilerinden istenmiştir. Öğrencilerin nicel olarak verdikleri cevaplar Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. HMU Derslerinin Öğrencilerin Mezuniyet Sonrası Hedeflerini Gerçekleştirmeye Etkisi

“Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin, mezuniyet sonrası işinize yarayacağını düşünüyor musunuz?	N	Yüzde
Hayır, işime yarayacağını düşünmüyorum.	12	3,1
Kısmen işime yarayacağını düşünüyorum.	72	18,3
Oldukça işime yarayacağını düşünüyorum.	309	78,6
Toplam	393	100

Tabloda da görüldüğü üzere, hitabet ve meslekî uygulama derslerinin, mezuniyet sonrası işine yarayacağını düşünmeyen öğrencilerin oranı %3,1, kısmen işine yarayacağını düşünenlerin oranı %18,3, oldukça işime yarayacağını düşünenlerin oranı ise %78,6’dır. Gerek bu tablodaki değerler, gerekse diğer tablolardaki veriler karşılaştırıldığında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin hitabet ve meslekî uygulama derslerinin en çok katkı sağladığı alanın mezuniyet sonrası olduğunu ifade ettikleri görülecektir.

Öğrencilerin konuyla ilgili açık uçlu değerlendirmelerinden bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

“Evet, Diyanet’te çalışmaya başlarsak faydalarını göreceğim.”

“Evet, Diyanet bünyesinde bir iş yapmasak bile hitabet açısından ve diksiyon olarak her türlü işimize yarar.”

⁴⁴ Hasan Dam, “Camilerde Din Eğitimi ve Sorunları”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 302-303.

⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Dinî Konularda Toplum Aydınlatma ile İlgili Başkanlık Görüşü”, *1. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 66.

“Kesinlikle evet, öğrendiklerimizi meslekî ve günlük hayatımızda rahatlıkla kullanabiliriz.”

“Evet, mesleğe geçtiğimizde nerede ne yapacağımızı bilmemiz konusunda çok katkı sağladı.”

“Kesinlikle evet, vaizlik, imamlik gibi görevlerde çok katkısı olacaktır.”

“Evet, özellikle kadınlar arasında bilen insana ihtiyaç duyuluyor, bu benim için ömür boyu avantaj.”

“Evet, hangi alanda çalışırsak çalışalım, insanlarla iyi ve etkili iletişim kurmamıza katkı sağlayacaktır. Diyanet bünyesinde yapacağımız görevlerde de görevimizin gerektirdiği ayet ve duaları doğru, vurgulu ve etkili bir biçimde okumamızı sağlayacaktır.”

“Evet, meslek hayatımızda en çok bu ders işimize yarayacak. Çünkü toplumla iç içeyiz; bizden sürekli dua vs. istenecek. Çok şükür bu konuda eksikimiz olmayacak.”

“Evet, özellikle dinî içerikli merasimlerde beni ileri taşıyacağını düşünüyorum.”

“Evet, hatta mezun olmama bile gerek yok. Çünkü iftar duasını ders için ezberledikten sonra şuan okuyorum. Öğrenilen bir bilginin hayata geçirilmesi kalıcılığı artırır. Bu yüzden derse pragmatist bakmıyorum. Dersten sonra öğrendiğim bilgiyi uygulamaya çalışıyorum.”

“Şayet Diyanet’te hocalık yaparsam evet, ama öğretmenlik yaparsam hayır.”

“Hayır, çünkü ezberlerin birçoğu erkeklerin sorumluluğundaki ezberler.”

“Hayır, okulda birçok öğrencinin de dersi geçmek adına çalışma yaptığının farkındayım.”

Açık uçlu cevaplarda görüleceği üzere, öğrencilerin büyük kısmı HMU derslerinin mezuniyet sonrasında da işlerine yarayacağını ifade etmiştir. Hatta bunun sadece meslekle alakalı olmadığını, kişisel hayatlarında da fayda sağlayacağını belirtmişlerdir. Bununla birlikte az sayıda öğrencinin farklı düşündüğünü de belirtmek gerekir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Hitâbet ve Meslekî Uygulama” dersleri, ülkemizdeki birçok İlahiyat fakültesinde okutulan zorunlu derslerden biridir. Bu derslerin, verimliliği, etkililiği ve hedeflerine uygunluğu, zaman zaman yapılan toplantı ve çalıştaylarda değerlendirilmektedir. Bununla birlikte adı geçen dersleri akademik yönden ele alan çalışmaların yeterli olmadığını da ifade etmek gerekir. Sınırlılıklar gereği OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencileri özelinde yapılmış bu araştırmanın, İlahiyat fakültelerinde okutulan söz konusu derslerin verimliliği ve gerekliliğine dair önemli bir geri bildirim çalışması olduğu söylenilebilir. Bu doğrultuda çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmaya katılan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu, “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin, meslekî gelişimlerine oldukça katkı sağladığı fikrini taşımaktadırlar. Katkı sağlamadığını söyleyenlerin oranı ise oldukça düşüktür. Buradan hareketle “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin mezun olduktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’nın farklı kademelerinde görev alacak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin meslekî açıdan kazanımlara sahip olmaları açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmaya katılan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin mezuniyet sonrası işlerine yarayacağını düşünmektedirler. Mezuniyet sonrası bir faydası olmayacağını söyleyenlerin oranı ise düşüktür.

Kişisel ve sosyal açıdan gelişim, iletişim becerilerine sahip olma, sorumluluk üstlenme, toplum önünde konuşma kabiliyeti kazanma, öz güvene sahip olma “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin İlahiyat Fakültesi öğrencilerine sağladığı önemli kazanımlardandır.

İlahiyat fakültelerinden mezun olan öğrencilerin, mezuniyet sonrasında görev aldıklarında bilgi ve tecrübelerini muhataplarına aktarma ve onları etkileme hususunda hitabetin inceliklerinden ve iletişim tekniklerinden faydalanmaları son derece önemlidir. Sistemli olarak yürütülen “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri bunu sağlamada önemli işlev görecektir.

Bu araştırmada ulaşılan sonuçlardan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunabiliriz:

- “Hitabet ve Meslekî Uygulama” dersleri, tüm İlahiyat ve İslâmî İlimler fakültelerinde zorunlu ders olarak 2 dönem halinde okutulmalıdır. Bu kapsamda ilk dönemde öğrencilere teorik bilgiler öğretilmeli, ikinci dönemde ise teorik ve uygulamalı dersler birlikte yürütülmelidir.

- “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin öğrencilerin meslekî kazanımlarına katkısı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla İlahiyat fakültelerinde bu derslere gereken önem verilmeli, öğrencilere vaaz ve hutbe hazırlama kabiliyeti kazandırılmalı, vaaz, hutbe, imamet ve müezzinlik uygulamaları yaptırılmalıdır.

- “Hitabet ve Meslekî Uygulama” derslerinin, İlahiyat ve İslâmî İlimler fakülteleri öğrenim çıktılarını gerçekleştirebilmesi adına başta müftülükler ve mezarlıklar müdürlükleri olmak üzere paydaş kurumlarla işbirliğine gidilmeli ve öğrencilerin cami, Kur’ân kursu, gençlik merkezi, gasilhane gibi yerlerde uygulama yapmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın vd., Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akbulut, Yavuz. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Ali Şimşek. Eskişehir: AÖF Yayınları, 2012.
- Alkan, Cevat. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1977.

- Altıparmak, Artun. *Türkçe Öğreten Sözlük*. İstanbul: Sedir Yayınları, 2015.
- Aydın, Ayhan. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Bozkurt, Nebi. "Hafız". *DİA*. 15/74-78. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Bulut, Mehmet. "Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam-Hatip Okulları (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)". *2. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. 542-565. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Büyüköztürk vd., Şener. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşat*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Çimen, Abdullah Emin. *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*. İstanbul: Sayfa Dijital Baskı, 2010.
- Dam, Hasan. "Camilerde Din Eğitimi ve Sorunları". *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*. ed. Mustafa Köylü. 302-303. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Demir, Ömer. "İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dinî Hitabet Yeterlikleri, DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri ile İlgili Görüşleri". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2019), 79-115.
- Demircan, Adnan. *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Dinî Konularda Toplum Aydınlatma ile İlgili Başkanlık Görüşü". *1. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, ts.
- Ege, Remziye. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 129-158.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001393
- Ertürk, İdris *Türkiye'de Din Görevlilerinin Hizmet İçi Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
<file:///C:/Users/musta/Downloads/tkilavuz27072022.pdf> (Erişim: 07.05.2023).
- Furat, Ayşe Zışan. "Nitelikli Din Görevlisi Yetiştirmede İlahiyat Fakültelerinde Sürdürülen Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Yeterliliği: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Konu Hakkındaki Düşünceleri". *Marife* 12/1 (2012), 83-110. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344320>
- Genç, M. Fatih. "Avrupa ve Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Lisans Programları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 27-45.
- Gökner, Özcan. *Özgüven Kazanmak*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018.
- Gültekin, Gülsüm Gülnaz. "Yetişkin Eğitimi Bilimi Işığında Mesleki Eğitim". *e-Journal of New World Sciences Academy* 2/1 (2007), 1-14.
<https://ebs.omu.edu.tr/331738/144709/2692> (Erişim: 05.05.2023).
<https://ebs.omu.edu.tr/331960/145135/2692> (Erişim: 05.05.2023).
<https://ilahiyat.omu.edu.tr/tr/fakultemiz/sayisal-bilgiler> (Erişim: 06.05.2023).
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=101110536> (Erişim: 06.05.2023).
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=105110084> (Erişim: 06.05.2023).

- <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=105611262>(Erişim: 06.05.2023).
- <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=107210465> (Erişim: 06.05.2023).
- İsfehâni, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğıb. *Müfradâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2011.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kara, Mustafa. "Hâfızlık-Meal/Tefsir İlişkisi". *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. ed. Hatice Şahin Aynur. 137-181. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Kara, Mustafa. *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet ve Meslekî Uygulama*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2020.
- Karaman vd., Fikret. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kaya, Mahmut. "Hitabet". *DİA*. 5/156-158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kiriş, Hacı Mustafa. "DİB Personel Yeterlikleri Bağlamında İlahiyat Fakültesi Lisans Programlarının İşlevselliği". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42/2 (2018), 47-76.
- Koç, Ahmet. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 25-64.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Küçükahmet, Leyla. *Eğitim Programları ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi, 1997.
- Onay, Ahmet. "İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları". *Türkiye'de Yüksek Din Öğretiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*. 416-422. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003.
- Özdemir, Saadettin. "Diyanet Hizmetleri Açısından İlahiyat Fakültesi Programları". *Din ve Bilim: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2018), 1-25.
- Özden, Yüksel. *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.
- Sarıçam, Hakan-Güven, Metin. "Öz Güven ve Dini Tutum". *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/7 (2012), 573-586.
- Sevinç, Abdullah. *Din Hizmetinde Başarının Esasları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Şahin, Hatice. "Hafızlık Eğitimi, Hafızlığın Günümüzdeki Uygulama Modelleri". *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*. 1/59-64. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Şahin, Mine Koyuncu. *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz Güvenleri ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Uçar, Recep. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 105-178.
- Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.
- Zılhoğlu, Merih. *İletişim Nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi, 2007.